ECOLOGIE, MONISME en ELEU

Het is belangrijk te beseffen dat er geen enkel woord of gedachte van ons is die niet verbonden is met ons lichaam.

Boris Cyrulnik, 2021

Kleine elementen uit de geschiedenis van de vrijheid in Franstalige Eleu:

Jaren 60-70: **Co-counseling**, de Californische ideologie van de nieuwe mens die is verlost van de last van het verleden, de mythe van het einde van de oude wereld; emancipatie, bevrijding van onderdrukking, vanzelfsprekende vraagstelling van de sociale orde en van alle vormen van overheersing.

Jaren 80-90: **Aanwezigheid bij jezelf,** gevolgd door **Eleutherapie** en daarna **Eleuthéropédie**: persoonlijke ontwikkeling, zoektocht naar individueel evenwicht, optimalisatie van het eigen potentieel, individuele weerstand tegen institutionele druk.

Jaren 2000-10: Opvolgingscrisis, er moet een keuze gemaakt worden tussen enerzijds een liberale onderneming van "comforttherapie" waarin wederkerigheid beperkt blijft tot individuele gesprekken, en anderzijds de heropleving van een wereldwijde wederzijdse emancipatiebeweging, zelfgeorganiseerd, niet-hiërarchisch, niet-commercieel, waarbij alle dimensies van het leven van de "Persoon" in de volle betekenis van het woord worden meegenomen: **Co-Libri** is geboren, het "co" verschijnt opnieuw in de naam.

Wat zijn de dimensies hiervan:

- Individueel: de relatie van de persoon tot zichzelf, haar manieren om haar verleden te vertellen, haar toekomst te verbeelden.
- Relationeel: de relatie van de persoon tot haar naasten, haar sociale relaties.
- Institutioneel: de persoon als lid van geïnstitutionaliseerde collectieven, ingebed in de veelvormige organisatie van tradities, wetten, taal en de wereldvisie die zij met zich meedraagt.
- Element van de biosfeer: de persoon als actief lid van de levende wereld, als organisme dat voortdurend in relatie staat met zijn biologische omgeving.

Kritiek op het cartesiaans dualisme en de 'dieren-machine'

Het is volkomen duidelijk dat een dergelijke benadering van de dimensies van ons bestaan niets meer te maken heeft met het klassieke cartesiaanse dualisme. Geen "lichaam" aan de ene kant en geest aan de andere kant. Geen scheiding meer tussen levende materie en immateriële gedachten. We leven persoonlijk en intens alle dimensies van ons bestaan constant en gelijktijdig.

Ook andere levende niet-menselijke wezens hebben een complex, multidimensionaal leven: ze maken deel uit van dezelfde biosfeer als wij en zijn voortdurend in interactie met hun leefomgeving. Ze hebben relaties met hun soortgenoten, vaak in de vorm van concurrentie of samenwerking, en voor de meeste zoogdieren, net als wij, in de vorm van dominantie en territorialisatie. Bovendien ontdekken we momenteel veel culturele dimensies bij veel diersoorten.

Het is daarom niet langer mogelijk om vast te houden aan de cartesiaanse theorieën van dieren als machines. Het gaat er niet om een ziel toe te kennen aan niet-menselijke wezens, maar om het idee van een radicale scheiding tussen het menselijk zijn-in-de-wereld en het niet-menselijk zijn-de-wereld los te laten.

We weten nu dat bomen in bossen en savannes in symbiose leven met bacteriën en schimmels en een sociaal leven hebben: ze communiceren met elkaar en bestrijden samen bijvoorbeeld roofdieren.

In de afgelopen jaren zijn de meeste gedragingen die we voorbehouden achtten aan de menselijke soort waargenomen bij andere levende wezens: het 'spiegelstadium', bedrog, zelfmoord, verkiezingscampagnes, gastvrijheid, collectieve strategie, incesttaboe, altruïsme, rouw en begrafenisrituelen, leren en onderwijs, lachen, dit alles is niet alleen waargenomen bij andere primaten, maar sommige van deze gedragingen ook bij vele zoogdieren en sommige vogels.

Aan onze kant is ons menselijke leven veel minder individueel dan de huidige westerse ideologie ons wil doen geloven: ook wij leven in symbiose met andere levende wezens, met name onze darm- en longmicrobiota. En natuurlijk sterven we zodra we stoppen met het uitwisselen van materie, energie en informatie met onze leefomgeving. In de grote media wordt nog vaak gesproken over "het milieu" en "milieuproblemen" om de huidige onderneming van vernietiging van de biosfeer te beschrijven. Deze woordenschat vormt een intellectuele misleiding. Dit impliceert dat de problemen "in de omgeving" zijn, zelfs aan de periferie, terwijl het centrale problemen zijn: we zijn ingebed in onze leefomgeving en deze zit ook in elk van ons, in het meest intieme van ons biologische wezen, zonder mogelijke scheiding.

Het specifieke aan de mens

Homo Sapiens is dus een dier zoals de andere, in constante en nauwe interactie met zijn leefomgeving waarin hij leeft en die in hem leeft (Zie: het water is in de vis die in het water is). Echter, er bestaat tenminste één kenmerk dat specifiek is voor onze soort.

‘Ziel, geest, psyche’, al deze woorden hebben in het Frans een gemeenschappelijke oorsprong: de adem, de ademhaling. Ziel komt van het Latijnse anima, dat ook animatie, dier, datgene wat beweegt, maar ook anemometer, apparaat om de windsnelheid te meten, heeft gegeven. Men geeft de geest op of het laatste ademtocht bij de dood, en het werkwoord expireren heeft beide betekenissen.

In tijden waarin het zien van een lijk vaak voorkwam, onderscheidde men het dode lichaam van het levende lichaam door de vaststelling dat het niet meer ademde (het had geen geest meer), en dat het niet meer bewoog, het was niet meer in beweging (het had geen ziel meer). Het ontbrak het lijk aan iets, en men maakte van dit idee geleidelijk een absolute metafysische realiteit: men maakte van dit onderscheid tussen wat leeft en wat dood is een substantie.

Meer recentelijk hadden we een nieuwe kandidaat voor het radicale onderscheid tussen mens en dier: het bewustzijn. Het woord komt voor in de Latijnse benaming van onze soort: ‘sapiens’.

En de problemen komen weer op wanneer men probeert een precieze definitie te geven. Feitelijk hebben dieren, ten minste, onder de levenden, een individueel bewustzijn dat hen in staat stelt zich te beschermen, te voeden, ze weten goed dat deze poot de hunne is en niet die van de buur, en dat ze die gebruiken voor hun eigen behoeften. Ze onderscheiden dus goed wat 'ik' is en wat 'de ander' is. Zoogdieren hebben een zeer ontwikkeld affectief leven door hun groei in maternale

bescherming. Onder anderen hebben wolven of olifanten een precies bewustzijn van hun plaats in de roedel.

Al deze elementen van dierenbewustzijn, heeft de kleine mens niet bij de geboorte. Dit voedde de hypothese dat wij prematuur geboren worden. De pasgeborene mens is niet volwassen. Zijn hersenvolume en het aantal neuronen nemen toe, evenals, langzamer, zijn sensorische en motorische vaardigheden. Zonder maternale relatie sterft hij. Zonder affectieve relatie sterft hij zelfs als hij gevoed wordt. Het duurt enkele weken voordat hij de spieren van zijn ogen kan sturen en dus zijn blik, enkele maanden om de grenzen van zijn lichaam te begrijpen en zich te bewegen, bijna een jaar om rechtop te staan, terwijl het veulen dit doet op de dag van zijn geboorte.

De film ' L'enfant sauvage' van François Truffaut, uitgebracht in 1970, had een enorme impact. Ik was een puber en luisterde naar de volwassenen en de jongeren van deze nieuwe generatie van '68 die debatteerden. Een kind dat overleeft zonder onderwijs, is het dan echt mens? Kan het nog mens worden? Wat is het natuurlijke mens? In diezelfde tijd publiceerde Michel Tournier de roman « Vendredi ou les limbes du Pacifique », een herinterpretatie van Robinson Crusoë. En de discussies en vragen stapelden zich op rond mij. Kan men mens blijven wanneer men letterlijk geïsoleerd is, zonder hoop op terugkeer naar een menselijke samenleving? Hoe zich verzoenen met de natuur wanneer men is opgevoed in een samenleving die haar bestrijdt en waar degenen die het verst van haar afstaan domineren?

Ik begon te begrijpen dat als de mens een buitengewoon dier is, dit komt door zijn uitvinding van de taal. Net als het gebruik van zijn zintuigen, zijn spierkracht en zijn sluitspieren, zal het in educatieve relaties zijn dat het kleine mensenkind zal beginnen zijn adem, zijn keel, zijn mond, zijn tong te gebruiken om klanken te vormen en te articuleren. Het is in de relatie ('Onder het teken van de band', titel van Cyrulnik) dat het de relatie tussen deze klanken die het produceert (en herhaalt door imitatie) en gebaren, bevrediging van behoeften, reacties van zijn naasten ervaart. Het zal ongeveer twee jaar duren, als de gunstige omstandigheden aanwezig zijn, om deze intieme revolutie te bereiken: de zelfbenoeming niet alleen met gebaren, maar met woorden. Zijn opvoeders hebben hem een naam gegeven vanaf zijn geboorte, nu begint hij het eindelijk zichzelf te geven, en uiteindelijk het gebruik van het 'ik'.

De taal. Deze recente uitvinding van onze soort is verre van voltooid. Het is fragiel omdat het moet worden doorgegeven door onderwijs, niet is geprogrammeerd door ons genetisch erfgoed, en evolueert voortdurend door collectief gebruik in elke menselijke groep, in elke familie, in elk volk. Deze gebruiken zijn talrijk en hebben recentelijk explosieve ontwikkelingen doorgemaakt. Echter, ik hoop dat u het ermee eens zult zijn, het meest buitengewone gebruik is de vluchtige en onvolledige productie van een talig zelfbewustzijn.

We zijn ver verwijderd van een '*denkende substantie'*. Dit talig zelfbewuste (Conscience Verbale Réfléchie, CVR) is vluchtig, we verliezen het tijdens onze slaap natuurlijk, maar we geloven dat het permanent is wanneer we wakker zijn, wat niet vanzelfsprekend is: hoe kunnen we immers bewust zijn dat we ons bewustzijn hebben verloren? We hebben echter nog steeds het bewijs van zintuiglijke waarnemingen, hetzelfde als dat van andere dieren, die, wanneer we ons interne verbalisatie hervatten, ons verzekeren van een permanentie van ons bestaan.

Ik heb eerder geschreven, volgend op het werk van Julian Jaynes, dat we vaak aan het bewustzijn capaciteiten toeschrijven die niet van zijn aard zijn. We handelen constant, we interageren met onze soortgenoten, met onze leefomgeving, we beslissen, we redeneren, al deze zaken zonder

dat het talig zelfbewustzijn aan het werk is geweest, net als de niet-menselijke levende wezens die niet zijn opgevoed in dit talig zelfbewustzijn.

Het talig zelfbewustzijn: een recente uitvinding, een opening naar oneindige mogelijkheden.

Het talig zelfbewustzijn is zeer recent in de geschiedenis van onze biosfeer verschenen. Het proces van deze evolutie is verre van voltooid. Het grootste deel van wat er in ons gebeurt (interne leefomgeving) en wat we ontvangen als waarneming van onze externe leefomgeving blijft onder de drempel van ons bewustzijn. De woorden om dit te beschrijven zijn nog niet uitgevonden of, vaker, we zijn niet opgevoed om ze te gebruiken. Hier komen we later op terug. Pas sinds minder dan twee eeuwen, met de opkomst van de menswetenschappen (psychologie, opvoedkunde, menselijke biologie...) is men begonnen zich te interesseren voor de ontwikkeling van het talig zelfbewustzijn. Daarvoor werd, mede door de religieuze cultuur, de geest beschouwd als een gegeven en niet als een evolutionair proces.

De huidige vooruitgang in de cognitieve wetenschappen en de neurowetenschappen heeft ons ook laten zien dat de CVR een langzaam mentaal proces is. We voeren voortdurend veel snellere gedragingen uit. Probeer maar eens tafeltennis te spelen terwijl je bewust aan jezelf vertelt hoe je je arm moet bewegen om de bal te ontvangen en terug te slaan! Dat is gedoemd te mislukken. De pianiste kan zich concentreren op de emotie die ze aan het publiek wil overbrengen terwijl haar vingers zich virtuoos over het toetsenbord bewegen zonder dat ze zichzelf iets zegt. Hoewel verbalisatie vaak nuttig is aan het begin van een leerproces, is het de herhaling die ervoor zorgt dat effectieve, ultrasnelle en onbewuste denk- en bewegingsroutines worden geïnstalleerd. Zoals men vaak zegt: "Het is een reflex geworden". Tot slot merken we op dat onze CVR veel energie verbruikt: de hersenen, die 2% van het lichaamsgewicht uitmaken, verbruiken meer dan 20% van onze energie.

Samengevat: onze verbaal zelfbewustzijn heeft voor onze soort een nieuw veld van immense mogelijkheden geopend, vooral in de relaties van kennis- en vaardigheidsverwerving. Echter, om snel en efficiënt te worden, moeten deze nieuwe gedragingen vaak genoeg herhaald zijn om zonder onze bewuste aandacht te kunnen verlopen en repetitieve routines te worden.

Een altijd onvolledig talig zelfbewustzijn

De kennis die we verwerven, worden vaak onbewuste, razendsnelle en efficiënte routines. Maar dit kan problematisch zijn als de situatie waarin we ze toepassen verandert. Ik rijd bijvoorbeeld zonder erbij na te denken in mijn auto, maar als ik van voertuig wissel, als de verkeersregels veranderen, of als ik overstap op een elektrische motor met nieuwe functies, moeten die routines herzien worden. In zulke situaties moeten we “attent” zijn, opletten en ons bewust aanpassen. We moeten onze gedragingen veranderen, nieuwe gewoontes aanleren en uiteindelijk nieuwe onbewuste routines ontwikkelen. In dit soort gevallen is aanpassing dus meestal geen groot probleem.

De situaties die we meemaken zijn zelden zo eenvoudig. Zoals eerder besproken, is het verwerven van het talig zelfbewustzijn door onze soort een voortdurend en nog steeds onvolledig proces. Elk van ons heeft talloze gedragingen, gewoonten en reacties onbewust aangeleerd. Onze affectiviteit is ontwikkeld tijdens de evolutie en lijkt op die van andere zoogdieren, lang voordat het talig zelfbewustzijn werd bedacht. De complexiteit van sociale relaties, vooral binnen stammen, en de communicatie tussen individuen via gezichtsuitdrukkingen, houdingen en geluiden, hebben we geërfd van onze mensachtige voorouders, lang voordat taal werd

ontwikkeld. Het aanpassen van gedrag, relaties en emotionele reacties die nooit zijn uitgesproken door onszelf, anderen in onze omgeving, of soms zelfs door iemand in onze cultuur of taal, is dan ook niet eenvoudig.

Bovendien hebben we allemaal stressvolle situaties meegemaakt. De biologische vooruitgang heeft aangetoond hoe ons organisme direct reageert op stress met hormonale, circulatore, zenuw-, ademhalings- en spierreacties. Dit omvat primitieve gedragingen zoals vluchten, vechten of bevriezen, zonder tussenkomst van talig zelfbewustzijn. Als we gedrag moeten aanpassen dat onder dergelijke omstandigheden is aangeleerd, kan het gebruik van talig zelfbewustzijn ook moeilijk zijn. Momenteel bevinden we ons in een situatie waarin veranderingen in onze leefomstandigheden, zowel collectief als individueel, vereisen dat we ons gedrag, onze relaties met anderen en onze interactie met de hele biosfeer aanpassen.

Moeilijkheden

In het Westen bevinden we ons in een tijd waarin kennis over de wereld en het universum zich op een ongelooflijke snelheid verspreidt. We weten ook dat ons verbaal zelfbewustzijn geen vaststaand, statisch gegeven is, maar een evolutief bio-socio-psycho-auto-antropologisch proces. De onderwijswetenschappen hebben voldoende vooruitgang geboekt om te begrijpen hoe we dit proces kunnen ontwikkelen. En toch... Op dit moment heeft geen enkele staat deze prioriteit centraal gesteld in haar onderwijs- en trainingsbeleid. Wat is er aan de hand?

Onze huidige cultuur is het resultaat van eeuwenlange krijgscultuur. De dominante waarden zijn nog steeds die van moorddadige, destructieve, roofzuchtige en overheersende legers. Wetenschappelijke en technologische vooruitgang is altijd gericht geweest op efficiëntere wapens en meer vernietigingskracht. Hoewel er zeker kritische geluiden zijn en er vooruitgang wordt geboekt, blijft de overheersende stroming gericht op mannelijke dominantie over vrouwen, intellect boven emotie, mens boven natuur, en geest boven lichaam. In mijn jeugd, tijdens de lichamelijke activiteiten op school die we “gymnastiek” noemden, moesten we als jongens rennen, springen en touwklimmen om sterker te worden en goede soldaten te worden. Ons lichaam werd getraind om stilzwijgend te lijden, zonder empathie, klaar om anderen te laten lijden. Het benoemen van onze sensaties, het uiten van onze relaties en emoties was niet aan de orde. We moesten “hard worden”. Wie daarin niet slaagde, werd beledigd en soms zelfs uitgemaakt voor “watje”.

Deze krijgerscultuur staat de ontwikkeling van talig zelfbewustzijn in de weg, vooral omdat ze gebaseerd is op ongevoeligheid: om lijden te accepteren en anderen te laten lijden, mag er niet over gesproken worden, tot het punt waarop we er ons niet eens bewust van zijn.
Deze cultuur is ook gebaseerd op een onderwerping aan autoriteit, die we omzetten in gehoorzaamheid. Opnieuw is het beter om geen vernedering te kunnen uiten of voelen om tot dit ongelooflijke resultaat te komen: bewondering en liefde voor de dominante partij, zelfs tot het punt van bereidheid om je leven voor hen te geven (“Big Brother, I love you!”)

Vernietiging van het leven

Ik denk niet dat ik hier de meest serieuze en alarmerende wetenschappelijke gegevens hoef te herinneren over de voortgang van de vernietiging, waarvan klimaatverandering slechts een van de componenten is. Wist u echter dat de bezorgdheid over de ecologische situatie door het Amerikaanse presidentschap sinds de publicatie van het Meadows-rapport in 1972 zeer serieus werd genomen? En vanaf 1981 onder het presidentschap van Ronald Reagan in stilte voorbijgegaan. Het was nog een paar jaar voor de geboorte van onze Greta... Er was op dat

moment nog tijd om maatregelen te nemen om de ernst van de huidige situatie te voorkomen. Vandaag de dag bevinden we ons niet meer in de tijd van de eerste waarschuwingen. In Frankrijk is de ecologische gevoeligheid voornamelijk verdeeld over twee stromingen.

Bruno Latour dringt aan op de noodzakelijke cultuurverandering. Voor hem gaat het erom ons te verzoenen met onszelf als levende wezens onder anderen, om ons te 'vervreemden' van deze cultuur van de dood die de natuur voor ons doet verschijnen als een buitenaardse bedreiging die moet worden bestreden, maar ons ook doet verschijnen als bedreigingen voor elkaar, en ons vreemden voor onszelf maakt. Hij heeft cursussen georganiseerd om te heropvoeden, om te experimenteren met onze relatie met de levenden en om deze relaties te verwoorden.

De andere stroming is die van Andreas Malm. Hij hekelt de term "Antropoceen" om ons geologische tijdperk te beschrijven. Voor hem zijn het niet alle mensen die verantwoordelijk zijn voor de situatie, maar een klein deel van de dominanten, degenen die het kapitalistische economische systeem hebben opgelegd en ervan hebben geprofiteerd, een systeem dat roofzuchtig is van levende mensen en niet-mensen. Voor hem moeten we onze tijd dan ook het Capitaloceen noemen. Het roept op tot opstand en de "ontwapening" van de meest destructieve bedrijven en organisaties in onze biosfeer. Zijn geschriften inspireren de spectaculaire acties van vele activisten.

Deze twee benaderingen worden vaak voorgesteld als tegenpolen. De "Latourianen" stellen het feit aan de kaak dat revoluties in onze geschiedenis vaak alleen maar nieuwe instellingen hebben voortgebracht die even destructief waren als de oude, of zelfs meer, omdat de mensen niet veranderden en uiteindelijk dezelfde fouten reproduceerden. De "Malmiërs" hekelen het feit dat de Latouriërs meer in harmonie leven met de biosfeer, terwijl de kapitalistische economie deze blijft vernietigen.

Voor mij helpen mijn praktijken van complex denken me om complementariteiten te zien in plaats van tegenstellingen. Het veranderen van politieke en economische instellingen en het intiem veranderen van onze relatie met de biosfeer kunnen elkaar bevruchtende benaderingen zijn, waarbij evolutie in de ene richting de evolutie in de andere richting bevordert.

En in Eleu ?

We hebben hier, in onze beweging, werkwijzen die perfect beantwoorden aan de zorgen die ik zojuist heb genoemd.

Ik weet niet of in het Nederlandstalige Eleu ‘bevrijdingsstappen’ nog gebruikt worden, die ons zouden kunnen ondersteunen bij het bereiken van veranderingen in de instellingen waarin we leven. In onze Co-Libri-bijeenkomsten hebben we deze formele praktijk verlaten, maar we hebben vaak meer open momenten voor uitwisseling tijdens onze ontmoetingen over onze professionele, burgerlijke, politieke en vakbondsverplichtingen, maar ook over de ervaring van onze gezinsinstellingen, of onze eet-, culturele of vrijetijdspraktijken. Dit moedigt een minder radicaal activisme aan dan dat van Andreas Malm, maar misschien dagelijkser en regelmatiger.

De praktijk van onze Eleugesprekken zal ons helpen om de sporen van gebeurtenissen die we bij stress hebben meegemaakt op te nemen, en we kunnen het beetje bij beetje doen, door de emotionele, biologische, affectief, relationele sporen te doorlopen, om deze gebeurtenissen uit te werken tot verhalen, en daarom om onze woorden, onze echte woorden, die van de ervaring die intiem wordt beleefd, te installeren, en niet alleen de officieel aanvaardbare woorden, Vaak te abstract en gekoppeld aan morele oordelen. Het gevoel van eigenwaarde kan dan opnieuw

worden opgebouwd, evenals de mogelijkheid om in de toekomst, op een creatieve manier, anders te reageren wanneer soortgelijke situaties zich voordoen.

Ons oefenen in communicatie en uitdrukking zal ons helpen om de sociale relaties die we ervaren, de fysieke gewaarwordingen, de emoties, de impulsen, de intenties die we kunnen voelen wanneer we een oprechte relatie met onze medemensen aangaan, onder woorden te brengen. Dit is een echte stap voorwaarts voor ons talig zelfbewustzijn in interpersoonlijke communicatie.

In de praktijk van het verwoorden van gevoelens (of gewaarwordingen) voelt men zich concreet als een levend aards wezen met een biologische realiteit. We ontdoen ons van de culturele conditionering om onszelf alleen maar te zien als een zuivere, onstoffelijke geest. Vervolgens trainen we onszelf om zowel de theorieën van Bruno Latour als die van Boris Cyrulnik, die ik als naschrift bij deze presentatie heb geciteerd, om te zetten in geleefde praktijken.

Dank u wel

Jean-Marc Fert, juli 2024.